

Test met twee concepten voor een nieuw stembiljet in 2018

Verslag

datum: maart 2019

nummer: bzk_10158

kenmerk BZK: 201800267.517.002

uitvoering:

firMM information/service design B.V.

in opdracht van:

ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Directie Democratie en Bestuur

postbus 20011, 2500 EA Den Haag

Inhoud

§ 1	Inleiding	3
§ 2	Twee concepten voor een nieuw stembiljet	4
	§ 2.1 Concept 1	4
	Varianten van concept 1	5
	§ 2.2 Concept 2	8
	Varianten van concept 2	8
§ 3	Test van 21 november 2018	10
	§ 3.1 Concept 1: Groningen (variant A en B)	10
	Uitkomst test Groningen	11
	§ 3.2 Concept 2: Gemeente Altena (variant A) en gemeente Hoeksche Waard (variant B)	13
	Uitkomst test Altena	13
	Uitkomst test Hoeksche Waard	15
§ 4	Bevindingen	17
	Concept 1 (varianten A en B)	17
	Stemkeuze bij gebruik van concept 1	17
	Concept 2 variant A	18
	Concept 2 variant B	18
	Stemkeuze bij gebruik van concept 2	18
	Bijlagen	
I	Testbiljet concept 1 variant A	
II	Testbiljet concept 1 variant B	
III	Testbiljet concept 2 variant A	
IV	Testbiljet concept 2 variant B	
V	Toelichting op de testen gehouden in 2012, 2015 en 2018	

§ 1 Inleiding

In 2011 is het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) gestart met een onderzoek naar ontwerpen van nieuwe stembiljetten die geschikt zouden kunnen zijn voor de Nederlandse verkiezingen. Daartoe heeft het ministerie van BZK laten inventariseren welke stembiljetten in andere landen worden gebruikt.¹ Deze inventarisatie is in 2011 mede als uitgangspunt genomen voor het onderzoek naar ontwerpen van nieuwe stembiljetten. De rapportage van dat onderzoek is op 16 oktober 2013 opgeleverd en op 18 oktober 2013 door de minister van BZK naar de Tweede Kamer gezonden.²

In juni 2018 heeft de minister van BZK aangekondigd³ parallel aan de herindelingsverkiezingen van 21 november 2018 een test te doen met concepten van nieuwe stembiljetten. firMM information/service design B.V. (firMM) kreeg de opdracht om de test uit te voeren. In deze test zijn twee verschillende concepten van nieuwe stembiljetten getest. Het betreft concepten die eerder, namelijk in 2012 (beide concepten) en in 2015 (alleen concept 1), zijn getest. De uitkomsten van de eerdere testen zijn door de minister van BZK naar de Tweede Kamer gezonden.⁴

Dit verslag betreft de test die is gehouden op 21 november 2018. Het is als volgt opgebouwd:

- paragraaf 2: beschrijving en kenmerken van de twee concepten;
- paragraaf 3: opzet en uitkomsten van de test;
- paragraaf 4: bevindingen.

Het verslag bevat een aantal bijlagen. In bijlage I t/m IV zijn de concepten en varianten van de testbiljetten afgebeeld. Bijlage V bevat een korte toelichting op de tot nu toe gehouden testen.

---

¹ *Internationaal onderzoek stembiljetten. Mogelijkheden tot verbetering toegankelijkheid en ondersteund tellen.* Onderzoek in opdracht van het ministerie van BZK uitgevoerd door Verdonck, Klooster & Associates (2011).

² *Rapportage van ontwerpen en testen van nieuwe concepten stembiljetten die elektronisch kunnen worden geteld.* In opdracht van het ministerie van BZK uitgevoerd door firMM, 4DMS en Universiteit Utrecht. 16 oktober 2013. Kamerbrief 18 oktober 2013.

³ Kamerbrief over evaluatie verkiezingen van 21 maart 2018 en agenda voor verandering en vernieuwing van het verkiezingsproces. 15 juni 2018.

⁴ *Rapportage van ontwerpen en testen van nieuwe concepten stembiljetten die elektronisch kunnen worden geteld.* Zie nootnummer 2 op deze pagina.

En: *Doorontwikkelen en testen concept model 1 stembiljet.* 29 april 2016. Kamerbrief 6 mei 2016.

§ 2 Twee concepten voor een nieuw stembiljet

Deze paragraaf beschrijft de twee concepten voor een nieuw stembiljet die op 21 november 2018 zijn getest. Beide concepten zijn uitgevoerd in twee varianten.⁵

§ 2.1 Concept 1

Dit concept heeft de volgende kenmerken:

1. De kiezer moet op het stembiljet twee keuzes maken: één voor een partij en één voor het nummer van een kandidaat van de partij van zijn keuze.
2. Op het stembiljet worden alleen kandidaatnummers vermeld en niet de namen van de kandidaten.
3. Het maximale aantal kandidaten op een lijst van een partij is 80. Het aantal kandidaatnummers op het stembiljet wordt bepaald door de partij die het hoogste aantal kandidaten op de lijst heeft staan. Ter toelichting: als de langste lijst bestaat uit 80 kandidaten dan staan op het stembiljet de kandidaatnummers 1 tot en met 80. Bevat de langste lijst 75 kandidaten, dan staan op het stembiljet de kandidaatnummers 1 tot en met 75.
4. De rangschikking van de kandidaatnummers is van links naar rechts.
5. De kiezer zoekt de namen van de kandidaten op in een overzicht van kandidaten dat ook in het stemlokaal beschikbaar is.
6. Het stembiljet bevat instructies voor de kiezer.
Net als nu zal er voor het nieuwe stembiljet een uitleg beschikbaar moeten zijn voor de kiezer met informatie hoe de kiezer op het stembiljet zijn keuze kan maken.

---

⁵ In de bijlagen I tot en met IV bij dit verslag zijn de varianten van de testbiljetten afgebeeld: concept 1 varianten A en B, en concept 2 varianten A en B.

Varianten van concept 1

Van concept 1 zijn twee varianten ontwikkeld, een met een horizontale indeling en een met een verticale indeling.

- Variant A

Dit is de variant met de horizontale indeling. De logo's, nummers en namen van de partijen staan op de bovenste helft van het stembiljet. De kandidaatnummers op de onderste helft.

Testbiljet voor de test op woensdag 21 november 2018 **Concept 1 Variant A**

 Kies één partij

	☐	1	Democraten 66 (D66)	☐	43
	☐	2	SP (Socialistische Partij)	☐	30
	☐	3	Partij van de Arbeid (P.v.d.A.)	☐	30
	☐	4	GROENLINKS	☐	20
	☐	5	VVD	☐	43
	☐	6	Stadspartij voor Stad en Ommeland	☐	50
	☐	7	CDA	☐	43
	☐	8	ChristenUnie	☐	24
	☐	9	Student en Stad	☐	50
	☐	10	Partij voor de Dieren	☐	19
	☐	11	Sportpartij	☐	27
	☐	12	PVV (Partij voor de Vrijheid)	☐	7
	☐	13	100% Groningen	☐	22

 en kies één kandidaat van die partij Zie namen van kandidaten in stembokje

☐	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐	6	☐	7	☐	8	☐	9	☐	10
☐	11	☐	12	☐	13	☐	14	☐	15	☐	16	☐	17	☐	18	☐	19	☐	20
☐	21	☐	22	☐	23	☐	24	☐	25	☐	26	☐	27	☐	28	☐	29	☐	30
☐	31	☐	32	☐	33	☐	34	☐	35	☐	36	☐	37	☐	38	☐	39	☐	40
☐	41	☐	42	☐	43	☐	44	☐	45	☐	46	☐	47	☐	48	☐	49	☐	50

 Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij.

Variant A is al meerdere malen getest. Bij die testen is geconstateerd dat niet iedereen even goed begrijpt dat twee keuzes nodig zijn (een keuze op een partij en een keuze op een kandidaatnummer) om een geldige stem uit te brengen. Daarom is in voorbereiding op de test van 21 november 2018 verkend of een andere vormgeving en indeling van concept 1 op dat punt een begrijpelijker stembiljet zou kunnen opleveren. Variant A wordt sinds 2014 gebruikt voor de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen. De Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming biedt daarvoor de wettelijke basis.

- **Variante B**

De verkenning naar een andere indeling van concept 1, heeft geresulteerd in variante B. Dit is de variante met de verticale indeling. De logo's, nummers en namen van de partijen staan op de linker helft van het stembiljet. De kandidaatnummers op de rechter helft. Door de verticale indeling is het mogelijk om de instructie (kies één partij en kies één kandidaat van die partij) naast elkaar bovenin het stembiljet weer te geven.

Testbiljet voor de test op woensdag 21 november 2018
Concept 1 Variante B

Kies één partij

	☐ 1	Democraten 66 (D66)	50
	☐ 2	SP (Socialistische Partij)	30
	☐ 3	Partij van de Arbeid (P.v.d.A.)	30
	☐ 4	GROENLINKS	20
	☐ 5	VVD	15
	☐ 6	Stadspartij voor Stad en Ommeland	10
	☐ 7	CDA	15
	☐ 8	ChristenUnie	20
	☐ 9	Student en Stad	10
	☐ 10	Partij voor de Dieren	15
	☐ 11	Sportpartij	20
	☐ 12	PVV (Partij voor de Vrijheid)	7
	☐ 13	100% Groningen	27

en kies één kandidaat van die partij

Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij

Zie namen van kandidaten in stembokje

☐ 1	☐ 2	☐ 3
☐ 4	☐ 5	☐ 6
☐ 7	☐ 8	☐ 9
☐ 10	☐ 11	☐ 12
☐ 13	☐ 14	☐ 15
☐ 16	☐ 17	☐ 18
☐ 19	☐ 20	☐ 21
☐ 22	☐ 23	☐ 24
☐ 25	☐ 26	☐ 27
☐ 28	☐ 29	☐ 30
☐ 31	☐ 32	☐ 33
☐ 34	☐ 35	☐ 36
☐ 37	☐ 38	☐ 39
☐ 40	☐ 41	☐ 42
☐ 43	☐ 44	☐ 45
☐ 46	☐ 47	☐ 48
☐ 49	☐ 50	

- **Overige aanpassingen van concept 1**

Voorafgaand aan de test van 21 november 2018 is concept 1 ook op andere punten doorontwikkeld. Belangrijkste aanpassing is dat nu bij elke partij staat hoeveel kandidaten op de lijst staan.

Zo is voor de kiezer op het stembiljet zelf te zien hoeveel kandidaatnummers voorkomen op de lijst van zijn keuze. Aan de instructie die op het stembiljet staat, is toegevoegd: 'Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij'. Dit kan ertoe bijdragen dat de kiezer niet onbewust een nummer kiest van een kandidaat die niet voorkomt op de lijst van de partij van zijn keuze.

Ten slotte is de uitleg bij het stembiljet aangepast en teruggebracht tot de meest essentiële informatie. Gepoogd is ook om de uitleg te visualiseren. Hieronder is de uitleg bij variant B afgebeeld. De uitleg bij variant A is vergelijkbaar.

Hoe stemt u geldig met het testbiljet?

Kies één partij

en kies één kandidaat van die partij

Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij

Zie namen van kandidaten in stembokje

Kies één partij en kies één kandidaat van die partij

testbiljet

partij + kandidaat = stem

Kleur niets in als u blanco wilt stemmen

Zó stemt u geldig

§ 2.2 Concept 2

Dit concept heeft de volgende kenmerken:

1. Elke partij die deelneemt aan de verkiezing wordt op een afzonderlijk stembiljet weergegeven.
2. In het stembokje pakt de kiezer uit een (gesloten) vakje het stembiljet van de partij van zijn keuze en maakt op dat stembiljet een keuze voor een kandidaat.
3. Voor elke partij en voor de keuze 'blanco' is er in het stembokje een afzonderlijk vakje met afzonderlijke stembiljetten.
4. Het stembiljet bevat instructies voor de kiezer.
Net als nu zal er voor het nieuwe stembiljet een uitleg beschikbaar moeten zijn voor de kiezer met informatie hoe de kiezer op het stembiljet zijn keuze kan maken.

Varianten van concept 2

Ook concept 2 kent twee varianten. De twee varianten zijn eerder ontwikkeld en getest. Bij die testen is gebleken dat het stemmen met dit concept begrijpelijk was. Gelet daarop zijn beide varianten van concept 2 onveranderd getest op 21 november 2018. Ook de uitleg bij deze varianten is in essentie hetzelfde gebleven.

- Variant A

Op het stembiljet wordt weergegeven:

- het logo, het nummer en de naam van de partij;
- de naam, voorletters, (eventueel) roepnaam, gemeente of woonplaats en eventueel het geslacht van de kandidaten;
- de kandidaatnummers, gerangschikt van boven naar beneden.

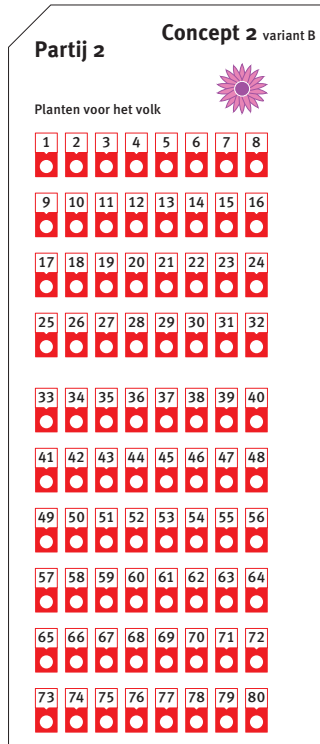
Partij 2 Planten voor het volk		Concept 2 Variant A	
1	Roos G. Gerard) - Beverwijk	21	Amaryllis D. Daniëlla) - Vrieseveene
2	van Chryasant C.J. (Herman) - Goor	22	Narcis D.T. (Banoouta) - Groningen
3	Tulp V. (Drota) - Voorburg	23	Halskruid P. (Pren) - Gorinchem
4	Lelie S.A. (Isabel) - Rotterdam	24	van Gladiol M.M. (Miek) - 's-Gravenhage
5	Canifeer H. (Blans) - Schipluiden	25	Begonia T.Y.K. (Tineke) - Doetinchem
6	Dopheide A.M. (Annet) - Rotterdam	26	Hortensia I.M. (Ida) - Almere
7	Vlijtig Liesje J.G. (Jan) - Surhuisterveen	27	Kaaps Viooltje H.J. (Henk-Jan) - Amsterdam
8	Anjer F. (Felicia) - Amsterdam	28	Kerstster J.C. (Joost) - Doorn
9	Gerbera D.K. (Daan) - Haarlem	29	Yucca F. (Henique) - Nijmegen
10	Fresia N.M. (Nico) - Rotterdam	30	Geranium R.R. (Rik) - Nunspeet
11	den Aronskelk T.H.K.L. (Thea) - 's-Gravenhage	31	Viooltje C. (Constantijn) - 's-Gravenhage
12	Barones van Rubber-van de Boom A.A.W. (Wendela) - Zoetermeer	32	Ficus A.G. (Gagae) - Alblasserwaard
13	Orchidee L.M. (Lene) - Noordwijk	33	van de Spar J.W. (Jan Willem) - Meppel
14	Iris N. (Naomi) - Drachten	34	Blauwspaar J.H.L. (Janine) - Haren
15	Guldenroede Z.G.L. (Zeger) - Amsterdam	35	van Koren tot Veld E.K. (Eugene) - Zutphen
16	Fuchsia W.K.L.M. (Willem) - Amsterdam	36	Riet-Halm S. (Dorja) - Wolvege
17	de Lamsoor B. (Barf) - Delft	37	Zwanenbloem S. (Soni) - Kampen
18	Hertschoot R.N. (Rian) - Groningen	38	Rubberboom H.E.E. (Harm) - Utrecht
19	Aster J.K.L. (Jasko) - Alphen aan den Rijn	39	Grasveld-Groentenoogst C.H.H.L.K. (Constance) - 's-Hertogenbosch
20	van den Zonnebloem G.F. (Goverl) - Brussel (B)	40	Listodde H.L. (Herman) - Tilburg
		41	van der Akelei B.K. (Bruno) - Valkenswaard
		42	Veronica M.M. (Wania) - Zierikzee
		43	Brandnetel R.L.K. (Rohel) - Leiden
		44	Gingko B. (Bernhard) - Alphen aan den Rijn
		45	Zoethout - K.J. (Kathelijne) - Gasselternboerveenschemond
		46	Lupulus H. (Hens) - Heenstede
		47	Duivelsnaagaren D.G.J. (Dag) - Amsterdam
		48	van Maretak R.D. (Richard) - IJmuiden
		49	Edelweiss J.A.A. (Julia) - Heerhugowaard
		50	Charbonniere V. (Veronique) - Haarlem
		51	Sering R.S. (Rosalie) - Borecht
		52	van Vingerhoedskruid C. (Charlot) - Rotterdam
		53	Zilver schoon A. (Astrid) - Nieuwekoop
		54	Boterbloem P.H. (Paul) - Noorderdorp
		55	Fluitenkruid P. (Pamela) - Voorburg
		56	Duizendblad M.G. (Margreet) - Bleswijk
		57	Cactus I.M. (Irene) - Noordwijk
		58	Duinglant K.M. (Kien) - Breda
		59	Goudpalm A. (Annieke) - 's-Gravenhage
		60	Hyacint A.A. (Antoni) - Amsterdam
		61	Krokus L. (Laurens) - Nieuwegein
		62	Krulvaren R. (Roland) - Alkmaar
		63	van den Klimop J.S. (Johannes) - Westervoort
		64	Bolderik M.Z. (Mark) - Ens
		65	Akkerwinde R.F. (René) - 's-Gravenhage
		66	van der Bijvoet E. (Evert) - Heerlen
		67	Madelief G. (Georgina) - Eindhoven
		68	Paardenbloem V.K. (Vicent) - Uithoorn
		69	Sneeuwkllokje M. (Maureen) - Lisse
		70	van Distel V. (Veerle) - Gouda
		71	de Goudsbloem L. (Lucien) - Middelburg
		72	Reseda J. (Jan) - Roermond
		73	van de Goudenregen K. (Katrina) - Groningen
		74	van Magnolia R. (Rogier) - 's-Hertogenbosch
		75	van Vogelkers I. (Iacco) - Lisse
		76	Ranonkel P. (Patricia) - Heerde
		77	Cyclaam L.M. (Linda) - Utrecht
		78	van Primula C. (Carina) - Assen
		79	van Kamille D. (Daphne) - Zoetermeer
		80	Lijsterbes E. (Evelien) - Hengelo

- **Variant B**

Op het stembiljet wordt weergegeven:

- het logo, het nummer en de naam van de partij;
- de kandidaatnummers van de kandidaten van de partij, gerangschikt van links naar rechts.

Bij concept 2 is een uitleg ontwikkeld. Hierin is gepoogd het uitbrengen van een stem te visualiseren. Hieronder is de uitleg bij variant B afgebeeld. De uitleg bij variant A is vergelijkbaar.

Hoe stemt u geldig met het testbiljet?

Pak één testbiljet van de partij van uw keuze.

Vouw het testbiljet open.

Kies één kandidaat op het testbiljet. Zie de namen van de kandidaten op het overzicht.

Vouw het testbiljet dicht en lever het biljet in.

§ 3 Test van 21 november 2018

De test is uitgevoerd parallel aan de gemeentelijke herindelingsverkiezingen die op 21 november 2018 zijn gehouden. De gemeenten Groningen, Altena en Hoeksche Waard hebben op verzoek van het ministerie van BZK de uitvoering van de test gefaciliteerd. Zij maakten het mogelijk om testlocaties in te richten in de directe nabijheid en in hetzelfde gebouw van enkele stembureaus waar kon worden gestemd voor de herindelingsverkiezingen.

Aan kiezers die al gestemd hadden, werd gevraagd of ze wilden meedoen aan de test met een nieuw soort stembiljet. Elke testdeelnemer ontving ter plekke vervolgens een korte mondelinge uitleg. Uitgelegd werd hoe op het testbiljet een geldige keuze gemaakt kon worden. De testdeelnemer zag het testbiljet op dat moment voor het eerst. Voorafgaand aan de test is geen richtbaarheid gegeven aan de test. Ook is geen voorlichting over de concepten van de nieuwe stembiljetten gegeven. Dit om te voorkomen dat bij de kiezers verwarring zou ontstaan en de kiezers zouden denken dat op de testbiljetten gestemd ging worden voor de herindelingsverkiezing.

Op de testbiljetten en het overzicht van kandidaten dat de testdeelnemers konden raadplegen, zijn de partijen en kandidaten weergegeven die deelnamen aan de herindelingsverkiezingen.

In de hierna volgende paragrafen worden de uitkomsten (per concept) van de test in beeld gebracht.

§ 3.1 Concept 1: Groningen (variant A en B)

In Groningen is op vijf testlocaties getest. In tabel 1 is te zien hoeveel teststemmen er zijn uitgebracht, en of het een geldige c.q. ongeldige teststem betrof. Op basis van de uitkomsten van de herindelingsverkiezing die de gemeente Groningen heeft gepubliceerd, is nagegaan hoeveel stemmen er zijn uitgebracht in de stembureaus in de nabijheid waarvan de testlocaties waren gevestigd. Ook is voor de test en de herindelingsverkiezing nagegaan hoe vaak een stem is uitgebracht op de nummer 1, en hoe vaak een voorkeurstem is uitgebracht op de nummer 2 en op de overige nummers van de gekozen lijst.

Uitkomst test Groningen

Tabellen 1 en 2 geven de resultaten weer van de vijf testlocaties en de vijf daar nabij gelegen stembureaus.

Tabel 1					
Testresultaten concept 1					
	Testdeelnemers	Teststemmen	Geldig	Ongeldig	% ongeldige teststemmen
Variant A	604	604	602	2	0,33%
Variant B	819	819	810	9	1,1%
Totaal concept 1	1.423	1.423	1.412	11	0,77%

Tabel 2				
Uitkomsten van de vijf stembureaus in de nabijheid van de testlocaties				
	Stemmen ⁶	Geldig	Ongeldig	% ongeldig
				5 stembureaus gemeente als geheel
	2.881	2.865	16	0,56% 0,28% ⁷

Het percentage ongeldige teststemmen dat met concept 1 is uitgebracht kan nader worden geduid.

- Met variant A zijn twee ongeldige teststemmen uitgebracht. Dat is 0,33% van het aantal (604) teststemmen.
- Met variant B zijn negen ongeldige teststemmen uitgebracht. Dat is 1,1% van het aantal (819) teststemmen. Het merendeel van deze ongeldige teststemmen, namelijk zeven teststemmen, is uitgebracht op één testlocatie. Die testlocatie bevond zich in de directe nabijheid van een stembureau waar relatief veel ongeldige stemmen zijn uitgebracht voor de herindelingsverkiezing. In dat betreffende stembureau zijn namelijk twaalf ongeldige stemmen uitgebracht op 1.094 uitgebrachte stemmen. Het percentage ongeldige stemmen in dat stembureau was 1,1%. Dat is het hoogste percentage ongeldige stemmen van alle stembureaus in de gemeente Groningen. Voor de hele gemeente Groningen was het percentage ongeldige stemmen 0,28%.

⁶ Anders dan voor de test is voor de verkiezing niet precies te bepalen hoeveel kiezers hebben gestemd. De reden daarvoor is dat een kiezer ook maximaal twee volmachtstemmen kan uitbrengen. In de betreffende vijf stembureaus zijn in totaal 165 volmachtbewijzen ingeleverd.

⁷ In de hele gemeente Groningen zijn bij de verkiezing op 21 november 2018 83.774 stemmen uitgebracht waarvan 234 ongeldige stemmen. Dat is een ongeldigheidspercentage van 0,28%.

Bron: <https://www.verkiezingsuitslagen.nl>

Tabel 3							
Verdeling van de stemmen over kandidaten, bij de test en bij de verkiezing in de gemeente Groningen							
Test				Herindelingsverkiezing			
Geldige test-stemmen op een kandidaat	Kandi-daat 1	Kandi-daat 2	Overige kandi-daten	Geldige stemmen op een kandidaat	Kandi-daat 1	Kandi-daat 2	Overige kandi-daten
1.411	668	179	564	2.858	1.523	352	983
	47,34%	12,69%	39,97%		53,29%	12,32%	34,39%

In tabel 3 is in beeld gebracht hoeveel (test)stemmen zijn uitgebracht op de kandidaten nummer 1, nummer 2 en overige kandidaten, bij de vijf testlocaties en de vijf stembureaus in de nabijheid van de testlocaties. Deze tabel geeft het aantal geldige (test)stemmen op kandidaten weer; de ongeldige (test)stemmen en de blanco (test)stemmen zijn hier buiten beschouwing gelaten.

§ 3.2 Concept 2: gemeente Altena (variant A) en gemeente Hoeksche Waard (variant B)

In de gemeente Altena is op twee testlocaties getest met variant A, en in de gemeente Hoeksche Waard is op twee testlocaties getest met variant B. In de volgende tabellen is, eerst voor Altena en daarna voor Hoeksche Waard, te zien hoeveel teststemmen zijn uitgebracht en of het een geldige c.q. ongeldige teststem betrof. Op basis van de uitkomsten van de herindelingsverkiezing die de gemeenten Altena en Hoeksche Waard hebben gepubliceerd, is vervolgens nagegaan hoeveel stemmen er zijn uitgebracht in de stembureaus in de nabijheid waarvan de testlocaties waren gevestigd. Ook is voor de test en de herindelingsverkiezing nagegaan hoe vaak een stem is uitgebracht op de nummer 1, en hoe vaak een voorkeurstem is uitgebracht op de nummer 2 en op de overige nummers van de gekozen lijst.

Uitkomst test Altena

Tabellen 4 en 5 geven de resultaten weer van de twee testlocaties en de twee daar nabij gelegen stembureaus.

Tabel 4				
Testresultaten concept 2A				
Testdeelnemers	Teststemmen	Geldig	Ongeldig	% ongeldig
949	949	948	1	0,11%

Tabel 5					
Uitkomsten van de twee stembureaus in de nabijheid van de testlocaties					
	Stemmen ⁸	Geldig	Ongeldig	% ongeldig	
				2 stembureaus	gemeente als geheel ⁹
	2.142	2.142	0	0%	0,15%

⁸ Anders dan voor de test is voor de verkiezing niet precies te bepalen hoeveel kiezers hebben gestemd. De reden daarvoor is dat een kiezer ook maximaal twee volmachtstemmen kan uitbrengen. In de betreffende twee stembureaus zijn in totaal 352 volmachtbewijzen ingeleverd.

⁹ In Altena zijn bij de verkiezing op 21 november 2018 22.442 stemmen uitgebracht waarvan 34 ongeldige stemmen. Dat is een ongeldigheidspercentage van 0,15%.

Bron: <https://www.verkiezingsuitslagen.nl>

Verdeling stemmen over kandidaten bij de twee testlocaties en de twee stembureaus

Tabel 6							
Verdeling van de stemmen over kandidaten, bij de test en bij de verkiezing in de gemeente Altena							
Test				Herindelingsverkiezing			
Geldige teststemmen op een kandidaat	Kandidaat 1	Kandidaat 2	Overige kandidaten	Geldige stemmen op een kandidaat	Kandidaat 1	Kandidaat 2	Overige kandidaten
945	142	159	644	2.141	348	341	1.452
	15,03%	16,83%	68,15%		16,25%	15,93%	67,82%

In tabel 6 is in beeld gebracht hoeveel (test)stemmen zijn uitgebracht op de kandidaten nummer 1, nummer 2 en overige kandidaten, bij de twee testlocaties en de twee stembureaus in de nabijheid van de testlocaties. Deze tabel geeft het aantal geldige (test)stemmen op kandidaten weer; de ongeldige (test)stemmen en de blanco (test)stemmen zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Uitkomst test Hoeksche Waard

Tabellen 7 en 8 geven de resultaten weer van de twee testlocaties en de twee daar nabij gelegen stembureaus.

Tabel 7				
Testresultaten concept 2B				
Testdeelnemers	Teststemmen	Geldig	Ongeldig	% ongeldig
513	513	508	5	0,97%

Tabel 8					
Uitkomsten van de twee stembureaus in de nabijheid van de testlocaties					
	Stemmen ¹⁰	Geldig	Ongeldig	% ongeldig	
				2 stembureaus	gemeente als geheel ¹¹
	782	778	4	0,51%	0,19%

Het percentage ongeldige teststemmen dat met concept 2 variant B is uitgebracht kan nader worden geduid.

- Met variant B zijn vijf ongeldige teststemmen uitgebracht. Dat is 0,97% van het aantal (513) teststemmen.
- De twee testlocaties bevonden zich in de directe nabijheid van twee stembureaus waar voor de herindelingsverkiezing meer ongeldig is gestemd dan in de rest van de stembureaus in deze gemeente. In de betreffende twee stembureaus zijn namelijk vier ongeldige stemmen uitgebracht op 782 uitgebrachte stemmen. Het percentage ongeldige stemmen is in deze twee stembureaus dus 0,51%. Dat is beduidend hoger, circa tweeënhalve maal, dan het percentage ongeldige stemmen over het geheel van de gemeente Hoeksche Waard (0,19%).

¹⁰ Anders dan voor de test is voor de verkiezing niet precies te bepalen hoeveel kiezers hebben gestemd. De reden daarvoor is dat een kiezer ook maximaal twee volmachtstemmen kan uitbrengen. In de betreffende twee stembureaus zijn in totaal 91 volmachtbewijzen ingeleverd.

¹¹ In Hoeksche Waard zijn bij de verkiezing op 21 november 2018 32.054 stemmen uitgebracht waarvan 61 ongeldige stemmen. Dat is een ongeldigheidspercentage van 0,19%.

Bron: <https://www.verkiezingsuitslagen.nl>

Tabel 9							
Verdeling van de stemmen over kandidaten, bij de test en bij de verkiezing in de gemeente Hoeksche Waard							
Test				Herindelingsverkiezing			
Geldige teststemmen op een kandidaat	Kandidaat 1	Kandidaat 2	Overige kandidaten	Geldige stemmen op een kandidaat	Kandidaat 1	Kandidaat 2	Overige kandidaten
504	187	53	264	774	314	77	383
	37,1%	10,52%	52,38%		40,57%	9,95%	49,48%

In tabel 9 is in beeld gebracht hoeveel (test)stemmen zijn uitgebracht op de kandidaten nummer 1, nummer 2 en overige kandidaten, bij de twee testlocaties en de twee stembureaus in de nabijheid van de testlocaties. Deze tabel geeft het aantal geldige (test)stemmen op kandidaten weer; de ongeldige (test)stemmen en de blanco (test)stemmen zijn hier buiten beschouwing gelaten.

§ 4 Bevindingen

Concept 1 (varianten A en B)

De doorontwikkeling van concept 1, varianten A en B, en van de uitleg hierbij lijkt tot verbeteringen te hebben geleid. Er zijn, zoals blijkt uit onderstaande tabel, bij de test van 21 november 2018 substantieel minder ongeldige teststemmen uitgebracht dan bij eerdere testen die met dit concept zijn gehouden.¹²

Testdatum	Variant	Aantal teststemmen	Geldig	Ongeldig
12 sept 2012	1A	2.707	97,3 %	2,7%
21 nov 2012	1A	7.709	93,8 %	6,2%
18 nov 2015	1A	2.191	98,2 %	1,8%
21 nov 2018	1A	604	99,67%	0,33%
	1B	819	98,9 %	1,1%

Bij de test van 21 november 2018 is het percentage ongeldige teststemmen met variant A van concept 1 zelfs lager dan het gemiddelde percentage ongeldige stemmen dat bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2014 en 2018 is uitgebracht.¹³

Voor het eerst is bij de test van 21 november 2018 het percentage ongeldige teststemmen vergeleken met het percentage ongeldige stemmen dat is uitgebracht bij het stembureau in de directe nabijheid van de testlocatie. Die vergelijking (zie pagina 11) laat zien dat het percentage ongeldige teststemmen en het percentage ongeldige stemmen bij de herindelingsverkiezingen niet ver uit elkaar liggen. Dat is een positieve uitkomst, zeker ook omdat de personen die desgevraagd bereid waren mee te doen aan de test, pas ter plekke voor het eerst werden geconfronteerd met een concept van een nieuw stembiljet waar de kiezer op een heel andere manier zijn stem op moet uitbrengen dan op het huidige stembiljet. Zou voorafgaand aan de test intensieve voorlichting aan de testdeelnemers zijn gegeven, dan had het aantal ongeldige teststemmen mogelijk lager kunnen zijn geweest.

Stemkeuze bij gebruik van concept 1

De uitkomsten van de test die op 21 november 2018 is gehouden, geven geen aanleiding om te veronderstellen dat het gebruik van concept 1 ertoe leidt dat kiezers vaker op de nummer 1 van de gekozen lijst zouden gaan stemmen dan zij op het huidige stembiljet doen (zie tabel 3 op pagina 12). Het percentage uitgebrachte teststemmen op de nummer 1 van de lijst is relatief iets lager dan bij de herindelingsverkiezing. De percentages uitgebrachte (test)stemmen op de nummer 2 en op de overige kandidaten van de lijst zijn bij de test niet veel anders dan bij de herindelingsverkiezing.

¹² Bijlage V bevat een korte toelichting op de testen die in 2012 en 2015 zijn uitgevoerd met concept 1 en concept 2 (variant A en variant B) voor een nieuw stembiljet.

¹³ Zie <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/index> (GR-2018: 0,38% ongeldig/TK-2017: 0,3% ongeldig/PS-2015: 0,3% ongeldig/EP-2014: 0,25% ongeldig/GR-2014: 0,37% ongeldig/TK-2012: 0,22% ongeldig/PS-2011: 0,19% ongeldig/TK-2010: 0,19% ongeldig/GR-2010: 0,26% ongeldig/EP-2009: 0,22% ongeldig)

Concept 2 variant A

Bij alle testen¹² van concept 2 variant A zijn, zoals blijkt uit onderstaande tabel, weinig ongeldige teststemmen uitgebracht.

Tabel 11			
Overzicht testresultaten concept 2 variant A			
Testdatum	Aantal teststemmen	Geldig	Ongeldig
12 sept 2012	1.834	99,84%	0,16%
21 nov 2012	1.922	100%	0%
21 nov 2018	949	99,89%	0,11%

Het percentage ongeldige teststemmen is bij alle tot nu toe uitgevoerde testen lager dan het gemiddelde percentage ongeldige stemmen dat met het huidige stembiljet bij verkiezingen wordt uitgebracht.¹⁴

Concept 2 variant B

Met concept 2 variant B zijn, zoals blijkt uit onderstaande tabel, bij de testen in 2012 net als met variant A heel weinig ongeldige stemmen uitgebracht.

Tabel 12			
Overzicht testresultaten concept 2 variant B			
Testdatum	Aantal teststemmen	Geldig	Ongeldig
12 sept 2012	1.850	99,89%	0,11%
21 nov 2012	2.018	99,95%	0,05%
21 nov 2018	513	99,03%	0,97%

Dat patroon is in de test van 21 november 2018 doorbroken. Een eenduidige verklaring daarvoor is er niet te geven. Wel valt op dat in de twee stembureaus in de directe nabijheid van de testlocaties ook een hoog percentage ongeldige stemmen is uitgebracht ten opzichte van het percentage ongeldige stemmen in de gemeente als geheel (zie pagina 15). Het percentage ongeldige stemmen in de twee stembureaus bedroeg namelijk 0,51%. Voor de gemeente als geheel was het percentage ongeldige stemmen 0,19%.

Stemkeuze bij gebruik van concept 2

Net als bij concept 1 lijkt concept 2 er niet toe te leiden dat kiezers vaker op de nummer 1 van de gekozen lijst zouden gaan stemmen dan zij op het huidige stembiljet doen.

Bij zowel variant A als variant B van concept 2 zijn de percentages uitgebrachte teststemmen op de nummer 1 van de lijst relatief iets lager dan bij de herindelingsverkiezing (tabel 6 op pagina 14 en tabel 9 op pagina 16). De percentages uitgebrachte teststemmen op de nummer 2 en op de overige kandidaten van de lijst verschillen niet veel van de percentages uitgebrachte stemmen voor de herindelingsverkiezing.

¹⁴ Zie <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/index> (GR-2018: 0,38% ongeldig / TK-2017: 0,3% ongeldig/PS-2015: 0,3% ongeldig/EP-2014: 0,25% ongeldig/ GR-2014: 0,37% ongeldig/TK-2012: 0,22% ongeldig/PS-2011: 0,19% ongeldig/ TK-2010: 0,19% ongeldig/GR-2010: 0,26% ongeldig/EP-2009: 0,22% ongeldig)

Bijlage I

Testbiljet concept 1 variant A

Testbiljet voor de test op woensdag 21 november 2018

Concept 1 Variant A

 Kies één partij

	☐	1	Democraten 66 (D66)		50
	☐	2	SP (Socialistische Partij)		30
	☐	3	Partij van de Arbeid (P.v.d.A)		30
	☐	4	GROENLINKS		50
	☐	5	VVD		42
	☐	6	Stadspartij voor Stad en Ommeland		50
	☐	7	CDA		45
	☐	8	ChristenUnie		24
	☐	9	Student en Stad		50
	☐	10	Partij voor de Dieren		15
	☐	11	Sportpartij		27
	☐	12	PVV (Partij voor de Vrijheid)		7
	☐	13	100% Groningen		37

 Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij.

 en kies één kandidaat van die partij Zie namen van kandidaten in stemhokje

☐	1	☐	2	☐	3	☐	4	☐	5	☐	6	☐	7	☐	8	☐	9	☐	10
☐	11	☐	12	☐	13	☐	14	☐	15	☐	16	☐	17	☐	18	☐	19	☐	20
☐	21	☐	22	☐	23	☐	24	☐	25	☐	26	☐	27	☐	28	☐	29	☐	30
☐	31	☐	32	☐	33	☐	34	☐	35	☐	36	☐	37	☐	38	☐	39	☐	40
☐	41	☐	42	☐	43	☐	44	☐	45	☐	46	☐	47	☐	48	☐	49	☐	50

Bijlage II

Testbiljet concept 1 variant B

Testbiljet voor de test op woensdag 21 november 2018		Concept 1 Variant B		
Kies één partij		en kies één kandidaat van die partij		
Kies geen hoger kandidaatnummer dan het aantal kandidaten van de partij		Zie namen van kandidaten in stemhokje		
D66	☐ 1	Democraten 66 (D66)	50	
SP	☐ 2	SP (Socialistische Partij)	30	
PvdA	☐ 3	Partij van de Arbeid (P.v.d.A.)	30	
GROEN LINKS	☐ 4	GROENLINKS	50	
VVD	☐ 5	VVD	42	
Stadspartij voor Stad en Ommeland	☐ 6	Stadspartij voor Stad en Ommeland	50	
CDA	☐ 7	CDA	45	
ChristenUnie	☐ 8	ChristenUnie	24	
Student en Stad	☐ 9	Student en Stad	50	
Partij voor de Dieren	☐ 10	Partij voor de Dieren	15	
Sportpartij	☐ 11	Sportpartij	27	
PVV (Partij voor de Vrijheid)	☐ 12	PVV (Partij voor de Vrijheid)	7	
100%	☐ 13	100% Groningen	37	
		☐ 1	☐ 2	☐ 3
		☐ 4	☐ 5	☐ 6
		☐ 7	☐ 8	☐ 9
		☐ 10	☐ 11	☐ 12
		☐ 13	☐ 14	☐ 15
		☐ 16	☐ 17	☐ 18
		☐ 19	☐ 20	☐ 21
		☐ 22	☐ 23	☐ 24
		☐ 25	☐ 26	☐ 27
		☐ 28	☐ 29	☐ 30
		☐ 31	☐ 32	☐ 33
		☐ 34	☐ 35	☐ 36
		☐ 37	☐ 38	☐ 39
		☐ 40	☐ 41	☐ 42
		☐ 43	☐ 44	☐ 45
		☐ 46	☐ 47	☐ 48
		☐ 49	☐ 50	

Bijlage III

Testbiljet concept 2 variant A¹⁵

Partij 2 Planten voor het volk

Concept 2 Variant A

1	Roos G. (Gerard) - Beverwijk
2	van Chryasant C.J. (Herman) - Goor
3	Tulp V. (Viola) - Voorburg
4	Lelie S.A. (Sander) - Rotterdam
5	Conifeer H. (Hans) - Schipluiden
6	Doppeide A.M. (Annet) - Rotterdam
7	Vlijtig Liesje J.G. (Jan) - Surhuisterveen
8	Anjer F. (Felicia) - Amsterdam
9	Gerbera D.K. (Daan) - Haarlem
10	Fresia N.M. (Nico) - Rotterdam
11	den Aronskelk T.H.K.L. (Thea) - 's-Gravenhage
12	Barones van Rubber-van de Boom A.A.W. (Wendela) - Zoetermeer
13	Orchidee L.N. (Leen) - Noordwijk
14	Iris N. (Naomi) - Drachten
15	Guldenroede Z.G.L. (Zeger) - Amsterdam
16	Fuchsia W.K.L.H. (Willem) - Amsterdam
17	de Lamsoor B. (Bart) - Delft
18	Hertshooi R.N. (Rien) - Groningen
19	Aster J.K.L. (Klaske) - Alphen aan den Rijn
20	van den Zonnebloem G.F. (Govert) - Brussel (B)

21	Amaryllis D. (Daniella) - Vriezenveen
22	Narcis D.T. (Danouta) - Groningen
23	Halskruid P. (Peter) - Gorinchem
24	van Gladiool M.M. (Mies) - 's-Gravenhage
25	Begonia T.Y.K. (Tineke) - Doetinchem
26	Hortensia I.M. (Ido) - Almere
27	Kaaps Viooltje H.J. (Henk Jan) - Amsterdam
28	Kerstster J.C. (Joost) - Doorn
29	Yucca F. (Henrique) - Nijmegen
30	Geranium R.R. (Rik) - Nunspeet
31	Viooltje C. (Constantijn) - 's-Gravenhage
32	Ficus A.G. (Agnes) - Alblassterwaard
33	van de Spar J.W. (Jan Willem) - Meppel
34	Blauwspaar J.H.L. (Janine) - Haren
35	van Koren tot Veld E.K. (Eugeny) - Zutphen
36	Riet-Halm S. (Sonja) - Wollega
37	Zwanenbloem S. (Sien) - Kampen
38	Rubberboom H.E.E. (Harm) - Utrecht
39	Grasveld-Groentenoogst C.H.H.L.K. (Constance) - 's Hertogenbosch
40	Lisdodde H.L. (Herman) - Tilburg

41	van der Akelei B.K. (Bruno) - Valkenswaard
42	Veronica M.M. (Maria) - Zierikzee
43	Brandnetel R.L.K. (Ruben) - Leiden
44	Gingko B. (Bernhard) - Alphen aan den Rijn
45	Zoethout - K.J. (Kathelijne) - Gasselterboerveenschemond
46	Lupulus H. (Henk) - Heemstede
47	Duivelsnaaigaren K.O.I. (Kitty) - Amsterdam
48	van Maretak R.D. (Richard) - IJmuiden
49	Edelweiss J.A.A. (Julia) - Heerhugowaard
50	Charbonniere V. (Veronique) - Haarlem
51	Sering R.S. (Rosalie) - Dordrecht
52	van Vingerhoedskruid C. (Charlotte) - Rotterdam
53	Zilverschoon A. (Astrid) - Nieuwkoop
54	Boterbloem P.H. (Paul) - Nootdorp
55	Fluitenkruid P. (Pamela) - Voorburg
56	Duizendblad M.G. (Margreet) - Bleiswijk
57	Cactus F.M. (Frank) - Noordwijk
58	Duinplant K.M. (Krien) - Breda
59	Goudpalm A. (Annieke) - 's-Gravenhage
60	Hyacint A.A. (Antonie) - Amsterdam

61	Krokus L. (Laurens) - Nieuwegein
62	Kruldaren R. (Roland) - Alkmaar
63	van den Klimop J.L. (Jitske) - Winterswijk
64	Bolderik M.Z. (Mark) - Ens
65	Akkerwinde R.F. (René) - 's-Gravenhage
66	van der Bijvoet E. (Evert) - Heerlen
67	Madelief G. (Georgina) - Eindhoven
68	Paardenbloem V.K. (Vincent) - Uithoorn
69	Sneeuwklompje M. (Maureen) - Leeuwarden
70	van Distel V. (Veerle) - Gouda
71	de Goudsbloem L. (Lucien) - Middelburg
72	Reseda J. (Jean) - Roermond
73	van de Goudenregen K. (Karima) - Groningen
74	van Magnolia R. (Rogier) - 's Hertogenbosch
75	van Vogelkers J. (Jacco) - Lisse
76	Ranonkel P. (Patricia) - Neede
77	Cyclaam L.H. (Linda) - Utrecht
78	van Primula C. (Carina) - Assen
79	van Kamille D. (Daphne) - Zoetermeer
80	Lijsterbes E. (Evelien) - Hengelo

¹⁵ In dit voorbeeld van het testbiljet zijn een fictieve partijnaam en fictieve kandidaatnamen weergegeven.

Bijlage IV

Testbiljet concept 2 variant B¹⁶

Partij 2 **Concept 2** variant B

Planten voor het volk

1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31	32
33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48
49	50	51	52	53	54	55	56
57	58	59	60	61	62	63	64
65	66	67	68	69	70	71	72
73	74	75	76	77	78	79	80

¹⁶ In dit voorbeeld van het testbiljet is een fictieve partijnaam weergegeven.

Bijlage V

Toelichting op de testen gehouden in 2012, 2015 en 2018

Test op 12 september 2012

Deze test met concept 1 variant A, en concept 2 met varianten A en B vond plaats parallel aan verkiezingen voor de leden van de Tweede Kamer. De testbiljetten bevatten uitsluitend fictieve partijen en kandidaatnamen. Er waren 6.391 testdeelnemers aan wie bij het verlaten van het stembureau was gevraagd om mee te doen aan een test met een nieuw soort stembiljet. Elke testdeelnemer kreeg een korte uitleg van een testmedewerker over het maken van een geldige keuze op het testbiljet door één keuze te maken voor een partij (of, bij concept 2, door één testbiljet van een partij uit de dispenser te pakken) en één keuze voor een kandidaat, waarna de testdeelnemer in een teststemhokje een keuze maakte op het testbiljet.

Test op 21 november 2012

Deze test met concept 1 variant A en concept 2 met varianten A en B vond plaats parallel aan gemeentelijke herindelingsverkiezingen. De testbiljetten bevatten uitsluitend fictieve partijen en kandidaatnamen. Er waren 11.649 testdeelnemers aan wie bij het verlaten van het stembureau was gevraagd om mee te doen aan een test met een nieuw soort stembiljet. De testopzet was gelijk aan die van 12 september 2012.

Test op 18 november 2015

Deze test van concept 1 variant A vond plaats parallel aan gemeentelijke herindelingsverkiezingen. De testbiljetten bevatten dezelfde partijen en kandidaten als de stembiljetten van de herindelingsverkiezing die op die dag in de gemeenten werd gehouden. Er waren 2.191 testdeelnemers aan wie bij het verlaten van het stembureau was gevraagd om mee te doen aan een test met een nieuw soort stembiljet. De testdeelnemers kregen een korte uitleg waarin de testmedewerker het maken van keuzen voor een partij en een kandidaat toelichtte.¹⁷ Daarna maakte de testdeelnemer een keuze op het testbiljet.

Test op 21 november 2018

Deze test met concept 1 varianten A en B, en concept 2 varianten A en B is beschreven in paragraaf 3 van het voorliggende verslag. Er waren 2.885 testdeelnemers aan wie bij het verlaten van het stembureau was gevraagd om mee te doen aan een test met een nieuw soort stembiljet. De testbiljetten bevatten dezelfde partijen en kandidaten als de stembiljetten van de herindelingsverkiezing die op die dag in de gemeenten werd gehouden.

---

¹⁷ Bij de testen in 2012 - 2015 werd een keuze voor één partij/geen kandidaat als geldig geteld (in zo'n geval werd de keuze toegerekend aan kandidaatnummer 1 van de gekozen partij). Dit conform het Tijdelijk experimentenbesluit stembiljetten en centrale stemopneming. Bij de testen in 2018 is een teststem alleen als geldig aangemerkt als de testdeelnemer een partij en een kandidaat heeft gekozen.